ВІДГУК

офіційного опонента Луцького Романа Петровича

на дисертацію Крапивіна Євгена Олексійовича

на тему: «Основні засади юридичного позитивізму у сучасних доктринах Великої Британії та США», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»

Глибоке вивчення і критичний аналіз тексту поданої на захист дисертації, реферату та наукових праць здобувачки, опублікованих за обраною темою, дають підстави зробити наступний висновок:

Актуальність теми дослідження. Юридичний позитивізм як один із провідних типів праворозуміння займає важливе місце у загальній теорії права. Водночас у вітчизняній юридичній науці він здебільшого аналізувався в межах континентальної правової традиції, що нерідко супроводжувалося певною однобічністю оцінок. У науковій літературі України досить поширеним залишається спрощене розуміння юридичного позитивізму як формалістичного, державоцентричного, а іноді й такого, що асоціюється з авторитарними чи тоталітарними підходами до права. Таке бачення переважно пов'язується з ідеями Дж. Остіна та Г. Кельзена. Натомість в англо-американській правовій традиції сучасний юридичний позитивізм, представлений працями Г. Гарта, Дж. Раза, С. Шапіро, К. Хімми та інших учених, зберігає статус одного з найвпливовіших і найдинамічніших напрямів правової думки. Саме він значною мірою формує теоретичне підґрунтя стабільності правових систем у державах із високим рівнем утвердження верховенства права.

У межах дисертаційної роботи автор поставив перед собою складне й науково вагоме завдання – здійснити всебічний аналіз еволюції англо-американського юридичного позитивізму, обґрунтувати власну періодизацію його розвитку, виокремивши докласичний, класичний, сучасний та надсучасний етапи. Особливу увагу дисертант приділив дослідженню ключових концепцій юридичного позитивізму через призму трьох базових тез: соціальної тези, тези про розмежування права і моралі, а також тези щодо ролі державного

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
Вх. № 416 «10» 06 2025 р.

примусу у праві. Важливим аспектом роботи є також спроба простежити прояви цього типу праворозуміння у практиці Конституційного Суду України та Верховного Суду.

Дисертаційне дослідження спирається на широкий корпус англомовних першоджерел, що свідчить про належний рівень джерельної бази та глибину наукового опрацювання теми. Автор здійснив власні переклади ключових текстів, провів критичний аналіз наявних українських перекладів, зокрема праці Г. Гарта «Концепція права», а також підготував оригінальний Додаток №1 у формі тезауруса, що має як наукове, так і навчально-методичне значення.

Загалом дисертація заповнює помітну прогалину у вітчизняному осмисленні ідей сучасного англо-американського юридичного позитивізму. Особливо цінним є введення до українського наукового дискурсу поглядів тих авторів, які досі майже не були представлені у вітчизняній правничій літературі, зокрема С. Шапіро та К. Хімми. Результати дослідження мають важливе значення для подальшого розвитку наукових студій у сфері юридичного позитивізму як типу праворозуміння, а також можуть бути використані в освітньому процесі під час викладання теорії та філософії права для студентів-правників і фахівців у галузі соціальних наук.

Метою дослідження є аналіз основних ідей сучасного англо-американського юридичного позитивізму, а також оцінка їх критичного осмислення з боку англо-американських непозитивістських підходів, передусім природно-правового напряму. Окрему увагу приділено вивченню практики використання вищими судовими інстанціями України теоретичних напрацювань юридичного позитивізму як напряму праворозуміння, що сприяє забезпеченню стабільності судової практики та належному функціонуванню правової системи загалом.

Об'єктом дослідження є англо-американський юридичний позитивізм, розглянутий як окремий тип праворозуміння.

Предметом дослідження є ключові положення доктрин сучасних представників британської та американської теорії і філософії права, зокрема концепції Г. Гарта, Дж. Раза, К. Хімми та С. Шапіро.

Методологічну основу дисертації складає широкий спектр методів наукового пізнання. Серед загальнонаукових методів застосовано аналіз і синтез, індукцію і дедукцію, порівняння та моделювання. До конкретно-наукових віднесено історичний, логічний, порівняльний, системний, формально-аналітичний, метод інтеграції, емпіричний та формально-логічний методи (зокрема мисленнєвий експеримент і концептуальний аналіз – поширені методи в аналітичній філософії, зокрема аналітичній філософії права). Щодо останнього – метод концептуального аналізу, проголошений як один з головних, часто підмінюється описовим викладом позицій авторів. Мисленнєвий експеримент («суспільство янголів» Дж. Раза) згадується, але його евристичний потенціал для критики позитивізму розкрито недостатньо.

Аналогічні зауваження можна висловити і до історичного методу, який застосовано нерівномірно: якщо ранні етапи (Т. Гоббс, Дж. Бентам, Дж. Остін) висвітлено досить детально, то перехід до сучасного та надсучасного періодів виглядає схематичним. Недостатньо приділено увагу емпіричного методу, а саме контент-аналізу рішень Конституційного Суду України та Верховного Суду, який здійснено без чітко визначеної вибірки, критеріїв відбору справ та кількісних показників. Автор наводить окремі приклади постанов і «знаходить» у них елементи трьох тез, відповідно до методології.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, їх достовірність і новизна. Однією з безперечних переваг дисертаційного дослідження є те, що автор увів в український науковий обіг ідеї низки сучасних представників англо-американської теорії та філософії права, які до цього часу були недостатньо представлені у вітчизняній юридичній науці. Особливої уваги заслуговує звернення до концепцій К. Хімми та С. Шапіро, праці яких є важливими для розуміння сучасного етапу розвитку юридичного позитивізму, однак у національному правничому дискурсі вони досі не набули належного висвітлення. У цьому аспекті робота має не лише теоретико-пізнавальне, а й джерелознавче значення, оскільки сприяє розширенню українського наукового простору за рахунок включення до нього новітніх англо-американських правових доктрин.

Вагомим здобутком дисертанта є опрацювання значного масиву англомовних першоджерел, що засвідчує високий рівень самостійності проведеного дослідження. Автор не обмежився використанням уже наявних інтерпретацій або вторинної літератури, а звернувся безпосередньо до оригінальних текстів провідних теоретиків юридичного позитивізму. Значна частина цитованих фрагментів перекладена дисертантом самостійно, що свідчить про глибоке занурення у зміст досліджуваних концепцій. Окремо слід відзначити критичний аналіз уже існуючих українських перекладів, зокрема праці Г. Гарта «Концепція права». Автор не лише використовує цей переклад, а й звертає увагу на проблемні аспекти передання ключових термінів українською мовою, що має істотне значення для точності наукового розуміння юридичного позитивізму. У цьому контексті створення тезауруса основних понять є важливим самостійним внеском дисертанта, який може бути корисним як для подальших наукових досліджень, так і для навчального процесу.

Окремої позитивної оцінки заслуговує запропонована автором періодизація розвитку англо-американського юридичного позитивізму. Виокремлення докласичного, класичного, сучасного та надсучасного етапів дозволяє систематизувати складний і багатовимірний процес становлення цієї правової доктрини. Такий підхід дає змогу не лише послідовно простежити еволюцію позитивістського праворозуміння, а й показати внутрішню динаміку його розвитку – від ранніх форм нормативно-командного розуміння права до сучасних концепцій, що враховують соціальні, мовні, інституційні та методологічні аспекти правової системи. Запропонована періодизація є логічною, достатньо обґрунтованою та може бути використана як основа для подальших досліджень у сфері теорії права, історії правових учень та філософії права.

Водночас певного уточнення потребує авторська позиція щодо змістовного співвідношення різних напрямів сучасного юридичного позитивізму, зокрема «м'якого» або інклюзивного та «жорсткого» або ексклюзивного позитивізму. У дисертації досить ґрунтовно розглянуто основні аргументи на користь обох підходів, однак не завжди достатньо чітко простежується, яку саме

концептуальну позицію підтримує сам автор. Подекуди складається враження, що дисертант коливається між апологією сучасного «м'якого» позитивізму та визнанням його певної обмеженості. Імпліцитно автор наближається до висновку про те, що сучасний юридичний позитивізм може бути оптимальним типом праворозуміння для української правової системи, однак водночас не до кінця зрозуміло, чи розглядається він як універсальна теоретична модель, чи лише як один із можливих методологічних інструментів аналізу права. Більш чітке формулювання цієї позиції дозволило б посилити авторську концепцію та уникнути враження певної теоретичної невизначеності.

Важливою перевагою дисертації є також те, що автор не обмежився суто теоретичним аналізом англо-американського юридичного позитивізму, а здійснив спробу виявити його прояви у практиці вищих судових інстанцій України. Звернення до практики Конституційного Суду України та Верховного Суду є особливо цінним, оскільки правові позиції цих органів мають істотний вплив на формування стабільності судової практики та правової системи загалом. У цьому аспекті дисертант намагається показати, що ідеї юридичного позитивізму не є лише абстрактними теоретичними конструкціями, а можуть мати практичне значення для правозастосування, тлумачення норм права, забезпечення передбачуваності судових рішень та єдності правової практики. Такий вихід на практичний рівень підвищує прикладну значущість роботи й відповідає сучасним вимогам до дисертаційних досліджень у сфері права.

Дисертація характеризується належним теоретичним рівнем, системністю викладу та добрим володінням досліджуваним матеріалом. Автор демонструє здатність не лише відтворювати положення юридичного позитивізму, а й критично осмислювати їх у взаємозв'язку з позиціями опонентів цього напряму. Зокрема, у роботі приділено увагу критиці юридичного позитивізму з боку Р. Дворкіна, Л. Фуллера, Р. Алексі та інших представників непозитивістських підходів до права. Це дозволяє розглядати юридичний позитивізм не ізольовано, а в ширшому контексті сучасної філософсько-правової дискусії щодо природи права, його зв'язку з мораллю, ролі суддівського розсуду, принципів права та меж державного примусу.

Дискусійні положення дисертаційної роботи. Попри високий рівень обґрунтованості більшості положень та сформульованих висновків, окремі аспекти дослідження мають дискусійний характер, що є закономірним для складної та багатовимірної тематики. Зазначені моменти не знижують загальної позитивної оцінки дисертаційної роботи Є.О. Крапівіна, проте потребують окремого висвітлення під час публічного обговорення. У зв'язку з цим вважаю за доцільне виокремити такі зауваження:

1. Об'єктом дисертаційного дослідження визначено англо-американський юридичний позитивізм як тип праворозуміння. Такий підхід є теоретично виправданим, однак у межах роботи він видається надто широким, оскільки охоплює значний обсяг різнорідних питань – від історичної еволюції доктрини до її практичного застосування в українській судовій практиці. Це певною мірою ускладнює концентрацію дослідження на одній ключовій науковій проблемі.

2. У дисертації одночасно аналізуються історичні, філософсько-правові, лінгвістичні, доктринальні та практико-прикладні аспекти англо-американського юридичного позитивізму. Така багатовекторність, без належного методологічного поєднання всіх зазначених напрямів, створює враження певної фрагментарності викладу та послаблює цілісність авторської концепції.

3. Дисертант охоплює широкий спектр питань: еволюцію юридичного позитивізму, його філософські засади, проблеми перекладу термінології, критику сучасних позитивістських доктрин, а також прояви відповідних ідей у практиці Конституційного Суду України та Верховного Суду. Водночас доцільним було б чіткіше визначити, який саме аспект є центральним для дисертації – теоретична еволюція доктрини чи її рецепція в українському правовому просторі.

4. Заявлена проблематика за своїм змістом могла б стати основою для кількох самостійних дисертаційних досліджень, зокрема окремо щодо історії англо-американського позитивізму, окремо щодо його сучасних доктринальних модифікацій, а також окремо щодо впливу позитивістської методології на

українську судову практику. У зв'язку з цим у роботі подекуди відчувається переобтяження матеріалом.

5. Об'єкт дослідження міг бути окреслений більш конкретно – наприклад, як теоретико-правова еволюція англо-американського юридичного позитивізму або як методологічні особливості його рецепції в українській правовій науці та судовій практиці. Така конкретизація дозволила б посилити логічну цілісність дисертації, уникнути надмірної розпорошеності змісту та забезпечити глибший аналіз обраної проблематики.

Загальна оцінка дисертаційної роботи та повнота викладу одержаних результатів дослідження в опублікованих працях. Загалом дисертаційне дослідження Є.О. Крапивіна справляє враження самостійної, ґрунтовної, концептуально насиченої та належним чином структурованої наукової праці. Робота вирізняється поєднанням кількох важливих складових: глибокого теоретико-правового аналізу, опрацювання значного масиву англомовних першоджерел, самостійної перекладацької роботи, критичного осмислення сучасних доктрин юридичного позитивізму, а також спроби виявити практичне значення відповідних ідей для українського правозастосування. Такий підхід свідчить про прагнення автора не лише реконструювати зміст основних концепцій англо-американського юридичного позитивізму, а й показати їх потенціал для розвитку вітчизняної теорії права та судової практики.

Важливою перевагою дисертації є її джерелознавча новизна. Автор залучив до аналізу значну кількість праць представників британської та американської теорії і філософії права, частина з яких досі не була належним чином представлена в українському науковому дискурсі. Особливої уваги заслуговує звернення до ідей сучасних теоретиків юридичного позитивізму, зокрема К. Хімми та С. Шапіро, що дозволило розширити наукове уявлення про сучасний стан розвитку цієї доктрини. Самостійна перекладацька робота дисертанта, а також критичний аналіз наявних українських перекладів ключових праць, зокрема «Концепції права» Г. Гарта, засвідчують високий рівень роботи з джерельною базою та увагу до точності понятійно-категоріального апарату.

Окремо слід відзначити, що дисертація не обмежується суто описовим викладом поглядів представників юридичного позитивізму. Автор здійснює їх критичне осмислення, простежує внутрішню логіку розвитку позитивістської правової думки, аналізує співвідношення основних положень різних напрямів позитивізму, а також порівнює їх із непозитивістськими підходами до права. У цьому контексті робота демонструє належний рівень теоретичної зрілості, оскільки юридичний позитивізм розглядається не ізольовано, а в межах ширшої філософсько-правової дискусії щодо природи права, його зв'язку з мораллю, ролі державного примусу, суддівського розсуду та стабільності правової системи.

Безперечно позитивною рисою роботи є спроба вийти за межі суто теоретичного аналізу та простежити можливості застосування здобутків юридичного позитивізму в українській судовій практиці. Звернення до практики Конституційного Суду України та Верховного Суду має важливе значення, оскільки правові позиції цих органів істотно впливають на формування єдності судової практики, передбачуваності правозастосування та стабільності функціонування правової системи. Такий практичний вимір дослідження посилює його прикладне значення та засвідчує актуальність обраної теми для сучасної української юридичної науки.

Структура дисертації загалом відповідає її меті, завданням і логіці дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, які охоплюють дванадцять підрозділів, висновків до підрозділів, загальних висновків, одного додатку та списку використаних джерел. Така побудова дозволяє послідовно розкрити основні аспекти теми: від загальнотеоретичних і методологічних засад аналізу юридичного позитивізму до характеристики сучасних англо-американських доктрин та їх можливого значення для українського правового простору. Загальний обсяг дисертації становить 217 сторінок, з яких 160 сторінок займає основний текст, 24 сторінки — список використаних джерел, що містить 252 найменування, а також 2 сторінки — додаток. Такий обсяг є достатнім для розкриття заявленої проблематики та засвідчує належну джерельну базу дослідження.

Загальний висновок щодо відповідності роботи встановленим вимогам МОН України. За актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованістю і достовірністю, науковою і практичною значущістю отриманих результатів, повнотою їх викладення в опублікованих дисертантом наукових працях дисертація відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (Із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ № 283 від 03.04.2019, № 502 від 19.05.2023, № 507 від 03.05.2024), Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ №341 від 21.03.2022, №502 від 19.05.2023, № 507 від 03.05.2024).

Отже, **Крапивін Євген Олексійович** заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

директор Науково-дослідного інституту
імені Академіка Івана Луцького,
Заклад вищої освіти
«Університет Короля Данила»,
доктор юридичних наук, професор **Роман ЛУЦЬКИЙ**

Підпис Романа Луцького
ПОСВІДЧУЮ
Начальник відділу кадрів
ЗВО «УНІВЕРСИТЕТ КОРОЛЯ ДАНИЛА»
02 » 06 2026 р.

КИЇВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
Вх. № 416 4/24
«10» 06 2026 р.